

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

برگرفته از کتبه صفه عربی مسجد بقعه پیرنکران

دانشگاه شاهرود

دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

ارتباط تصویری

عنوان پایان نامه

بررسی قابلیت‌های گرافیکی تزئینات محراب بقعه پیربکران در طراحی نشانه

عنوان پروژه عملی

طراحی پانزده نشانه گرافیکی علمی، فرهنگی و صنعتی با توجه به

نتایج به دست آمده از پایان نامه

استاد راهنما

دکتر محمدحسین حلیمی

استاد مشاور

عبدالرضا چاری

نام دانشجو

سید امیر رجایی باغسرخ

بهمن ۱۳۸۸

با سپاس و قدردانی فراوان از استاد گرانقدر جناب آقای دکتر محمدحسین حلیمی که این پژوهش مرهون سرپرستی و راهنمایی های ایشان است؛ جناب آقای عبدالرضا چاری که در زمینه استفاده از قابلیت های خط و خوشنویسی فارسی راهنمایم بودند؛ جناب آقای داریوش محمدخانی که در زمینه عکاسی بنا از راهنمایی هایشان استفاده کردم؛ جناب آقای دکتر محسن مرآئی که در رعایت صحیح اصول و روش های تحقیق از رهنمودهای ای شان بهره مند شدم. همچنین از دوستان، همکاران و اعضاء خانواده ام که در مراحل مختلف کار نهایت همکاری را داشتند بی نهایت سپاسگزارم. امید که بتوانم قدردان زحمات این عزیزان باشم.

تقدیم به دو سرو سر به آسمان ساییده پدر و مادر عزیزم
که هر آنچه اندوخته ام
در سایه سار حمایتشان بوده است

دانشکده هنر دانشگاه شاهد

چکیده پایان‌نامه

این چکیده به منظور چاپ در نشریات دانشگاه تهیه شده است

عنوان پایان‌نامه: بررسی قابلیت‌های گرافیکی تزیینات محراب بقعه پیربکران در طراحی نشانه

استاد راهنما: دکتر محمدحسین حلیمی

استاد مشاور: عبدالرضا چاری

نام دانشجو: سید امیر رجایی باغسرخ

شماره دانشجویی: ۸۵۷۴۹۷۰۰۴

رشته: ارتباط تصویری

هویت گرافیک هر کشور وابسته به عناصر فرهنگی، تاریخی و هنری آن است و خلأ بزرگ آثار بسیاری از طراحان، عدم رجعت به پشتوانه تصویری بازمانده از ادوار گذشته محسوب می‌شود. این تصاویر همواره زینت بخش بسیاری از لوازم روزمره آدمی از کوچک‌ترین اشیا تا بزرگ‌ترین بناها بوده است؛ خوشبختانه بخشی از این آثار، از تلاطم امواج مخرب زمانه در امان مانده و تبدیل به میراث گذشتگان برای معاصرین گردیده است. یکی از منابع الهام برای خلق آثار گرافیک، نقوش تزیینات وابسته به معماری است و با نگاهی به آثار طراحان گرافیک معاصر ایران، این مهم دریافت می‌شود که بسیاری از آثار شاخص ایشان با الهام از همین نقشمایه‌ها طراحی شده‌اند.

از آثار معماری فاخر و نادر در سده هشتم ه ق، محراب گچ‌بری بقعه پیربکران می‌باشد که تا کنون به نحو شایسته مورد توجه محققین و پژوهشگران قرار نگرفته است. در این پژوهش سعی شده با نورپردازی و عکاسی مناسب، کلیه نقشمایه‌های موجود در این محراب ثبت و سپس به وسیله رایانه با نهایت دقت بازترسیم گردد. معرفی اجزای مختلف محراب، دسته‌بندی نقوش و تنوع نگاره‌ها و خط‌نگاره‌های به کار رفته در طرح‌های محراب به طور مجزا صورت پذیرفته است. با تفکیک نگاره‌ها به دو دسته هندسی و گیاهی، تنوع نقشمایه‌های هر قسمت از اجزای محراب به دست آمده و هر کجا نقوش گیاهی دارای تنوع بیشتری بوده، به دو دسته اسلیمی و ختایی تقسیم شده است. همچنین انواع قلم‌های خوشنویسی و خط‌نگاره‌های محراب پس از طراحی و معرفی، به دو گونه ی‌ثلث و کوفی تفکیک گردیده که خط کوفی دو گونه کوفی تزیینی ساده و کوفی بنایی را شامل می‌شود.

در نهایت پس از طراحی و معرفی تک تک نقشمایه‌های محراب، تنوع آنها به دست آمده و گوناگونی نمونه‌ها به کمک نمودار شرح داده شده است. این روش شناخت بصری تزیینات محراب بقعه پیربکران را تسهیل نموده و قابلیت‌های نظر استاد راهنما: برای چاپ در نشریات مربوط به دانشگاه مناسب است.

امضاء

تاریخ

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه.....
۱	الف. تعریف مسأله و بیان سؤال‌های اصلی تحقیق.....
۱	ب. سؤال‌های اصلی تحقیق.....
۱	ج. پیشینه و ضرورت انجام تحقیق.....
۵	د. فرضیه‌ها.....
۵	ه. هدف‌ها و کاربردها.....
۶	و. روش انجام تحقیق.....
۶	ز. روش گردآوری اطلاعات و ابزار آن.....
۶	ح. معرفی جامعه آماری، روش نمونه‌گیری و تعداد نمونه.....
۶	ط. روش نمونه‌گیری.....
۶	ی. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات.....
۶	ک. خلاصه فصل‌ها.....
۹	فصل اول: هنر و معماری ایران در دوره اسلامی.....
۹	۱.۱. هنر اسلامی.....
۱۱	۲.۱. معماری ایران در دوره اسلامی.....
۱۶	۱.۲.۱. هنر و معماری ایران در دوره ایلخانان.....
۲۲	۳.۱. تزیینات معماری ایران در دوره اسلامی.....
۲۷	۴.۱. نقشمای‌های تزیینات معماری.....
۲۷	۱.۴.۱. نقشمایه انسانی.....
۲۸	۲.۴.۱. نقشمایه حیوانی.....

۲۸	۳.۴.۱. نقشمایه‌های گیاهی
۲۹	۴.۴.۱. نقشمایه‌های هندسی
۳۰	۵.۴.۱. نقشمایه خطی (خط‌نگاره)
۳۳	۵.۱. تکنیک‌های تزیینات معماری
۳۴	۱.۵.۱. آجر و سنگ
۳۵	۲.۵.۱. گچ
۳۸	۳.۵.۱. کاشی و سرامیک
۳۸	۴.۵.۱. نقاشی دیواری
۳۹	۶.۱. تزیینات معماری در دوره ایلخانان
۴۲	۷.۱. محراب در معماری اسلامی
۴۳	۱.۷.۱. منشا محراب
۴۶	۲.۷.۱. ساختار، مصالح و تکنیک‌های به کار رفته در محراب
۴۷	۳.۷.۱. محراب در دوره ایلخانان

۵۰ فصل دوم: بقعه پیربکران

۵۱	۱.۲. موقعیت جغرافیایی و تاریخی مقبره پیربکران
۵۶	۲.۲. اجزا ساختمانی مقبره پیربکران
۶۰	۱.۲.۲. سردر و راهرو
۶۳	۲.۲.۲. صحن بنا
۶۶	۳.۲.۲. مقبره
۶۷	۴.۲.۲. اتاق گنبد
۶۸	۵.۲.۲. طبقات بالا
۷۰	۳.۲. محراب بقعه پیربکران

فصل سوم: نشانه در گرافیک..... ۷۶

۱.۳. تعریف هنر گرافیک..... ۷۶

۲.۳. نشانه..... ۷۶

۱.۲.۳. تعاریف و تاریخچه نشانه..... ۷۶

۲.۲.۳. نشانه در گرافیک..... ۷۸

۳.۲.۳. تاریخچه و وضعیت طراحی نشانه در ایران..... ۸۰

۴.۲.۳. مراحل طراحی یک نشانه..... ۸۲

۵.۲.۳. ویژگی‌های نشانه..... ۸۴

۶.۲.۳. تأثیر نقشمایه‌های کهن در طراحی نشانه معاصر ایران..... ۸۶

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل نقشمایه‌های محراب..... ۹۲

۱.۴. اجزا محراب..... ۱۰۴

۱.۱.۴. قاب..... ۱۰۶

۲.۱.۴. پیشانی..... ۱۰۶

۳.۱.۴. حاشیه اول (تزیینی)..... ۱۰۷

۴.۱.۴. حاشیه دوم (کتیبه محراب)..... ۱۰۸

۵.۱.۴. لچکی‌های بزرگ (بالایی)..... ۱۰۹

۶.۱.۴. قوس طاقنمای بزرگ (بالایی)..... ۱۱۲

۷.۱.۴. طاقنمای بزرگ (بالایی)..... ۱۱۲

۸.۱.۴. لچکی‌های کوچک (پایینی)..... ۱۱۴

۹.۱.۴. قوس طاقنمای کوچک (پایینی)..... ۱۱۴

۱۰.۱.۴. طاقنمای کوچک (پایینی)..... ۱۱۴

۱۱.۱.۴. ستونچه‌ها..... ۱۱۵

۱۲.۱.۴. سرستون..... ۱۱۵

۱۳.۱.۴. زوارها..... ۱۱۵

۱۱۷	۲.۴	طراحی مجدد نگاره‌ها و خط‌نگاره‌ها
۱۱۸	۱.۲.۴	قاب
۱۱۸	۲.۲.۴	پیشانی محراب
۱۲۱	۳.۲.۴	حاشیه اول (تزیینی)
۱۲۶	۴.۲.۴	حاشیه دوم (کتیبه محراب)
۱۳۱	۵.۲.۴	لچکی‌های بزرگ (بالایی)
۱۳۳	۶.۲.۴	قوس طاقنمای بزرگ (بالایی)
۱۳۸	۷.۲.۴	طاقنمای بزرگ (بالایی)
۱۴۲	۸.۲.۴	لچکی‌های کوچک (پایینی)
۱۴۲	۹.۲.۴	قوس طاقنمای کوچک (پایینی)
۱۴۳	۱۰.۲.۴	طاقنمای کوچک (پایینی)
۱۴۳	۱۱.۲.۴	ستونچه‌ها
۱۴۴	۱۲.۲.۴	سرستون
۱۴۴	۱۳.۲.۴	زوارها
۱۴۸	۳.۴	تفکیک و دسته‌بندی نگاره‌ها و خط‌نگاره‌ها
۱۴۸	۱.۳.۴	قاب
۱۴۸	۲.۳.۴	پیشانی
۱۵۱	۳.۳.۴	حاشیه اول (تزیینی)
۱۵۳	۴.۳.۴	حاشیه دوم (کتیبه محراب)
۱۵۶	۵.۳.۴	لچکی بزرگ
۱۵۷	۶.۳.۴	قوس طاقنمای بزرگ
۱۵۸	۷.۳.۴	طاقنمای بزرگ (بالایی)
۱۶۰	۸.۳.۴	لچکی کوچک
۱۶۱	۹.۳.۴	قوس طاقنمای کوچک (پایینی)
۱۶۱	۱۰.۳.۴	طاقنمای کوچک (پایینی)
۱۶۲	۱۱.۳.۴	ستونچه‌ها
۱۶۲	۱۲.۳.۴	سرستون
۱۶۳	۱۳.۳.۴	زوارها

۱۶۷	۴.۴. قابلیت‌های گرافیکی نقشمایه‌های محراب
۱۶۷	۱.۴.۴. جلوه‌های گرافیکی در نقشمایه‌های ساده شده محراب
۱۷۵	۲.۴.۴. مقایسه نقشمایه‌های محراب با نشانه‌های معاصر ایران
۱۸۰	فصل پنجم: تحلیل داده‌ها و نتیجه‌گیری
۱۸۰	۱.۵. تحلیل داده‌ها
۱۸۲	۲.۵. نتیجه‌گیری
۱۸۵	فهرست آیات
۱۸۶	فهرست شکل‌ها
۱۹۳	فهرست منابع و مآخذ
۱۹۹	پیوست (الف): نمودار تنوع نقشمایه‌ها و نگاره‌های اجزا محراب
۲۰۹	گزارش پروژه عملی

می‌رسد آوای تاریخم به گوش
کای مدبر جامه عبرت بپوش
پشت این درها گهرها خفته است
رازها از عالمی ناگفته است
روزگاری پرتو علم و هنر
در جهان تابیده از این بوم و بر
هر که جانش حلّه تحقیق یافت
هفت گوهر را به هفت اقلیم یافت

پیشگفتار

بازدید از بناهای مختلف تاریخی اصفهان و حومه آن در دوران تحصیل در مقطع کارشناسی رشته صنایع دستی انگیزه مطالعه نقشمایه‌های بسیار زیبای این بناها را در من ایجاد کرد. اما آنچه جای تعجب و تأسف داشت این بود که با وجود داشتن چنین گنجینه بزرگی از نقشمایه‌های اصیل ایرانی هنوز مطالعه دقیق و اساسی بر روی آنها صورت نگرفته است و مجموعه‌ای مدون در این زمینه در اختیار علاقه‌مندان، پژوهشگران و دانشجویان رشته هنر قرار ندارد. فعالیت‌های صورت گرفته در زمینه مطالعات تصویری نسبت به انبوه آثار باستانی از جمله ظروف، نسخ، کتب، مرقعات و نگاره‌های موجود در موزه‌ها و مجموعه‌های داخلی و خارجی، همچنین تعداد زیاد بناهای به جا مانده از دوره‌های مختلف تاریخی ایران که بسیاری از آنها امروز خارج از مرزهای سیاسی کشور قرار دارند، حجم بسیار کوچکی را تشکیل می‌دهند.

عدم شناخت و استفاده صحیح از نقشمایه‌های اصیل ایرانی را می‌توان یکی از ضعف‌های بزرگ موجود در گرافیک امروز ایران به شمار آورد. تا آنجا که حتی دانشجویان یا هنرمندانی هم که به تقلید از روند گرافیک غرب و کپی‌های بی‌پایه و اساس و بی‌هویت از روی آثار طراحان گرافیک غربی روی‌نیاورده‌اند و نیم‌نگاهی به اصالت‌های فرهنگی کشور خود دارند، در استفاده و به‌کارگیری این‌المان‌ها دچار ضعف هستند. علت این امر را باید در عدم آگاهی و شناخت ناکافی نسبت به این عناصر و قابلیت‌های موجود در آنها جستجو کرد. از این رو در راستای جبران این کمبود، نیاز به منابع تصویری علمی مفید در زمینه نقشمایه‌ها بدیهی است. لذا شناخت، مطالعه و به‌کارگیری صحیح این نقشمایه‌ها در راستای حفظ هویت فرهنگی و هنری می‌تواند راهگشا باشد.

از این رو با توجه به پیشنهاد جناب آقای دکتر حلیمی، از میان گزارش‌هایی که حاصل بازدیدهای مختلف در بناهای تاریخی بود، بنای بقعه پیربکران که دارای ویژگی‌ها و ظرافت‌های شگرف و منحصر به فردی در زمینه تزیینات معماری است برای پژوهش انتخاب شد. از آنجا که حجم تزیینات این بنا چه به لحاظ کیفی و چه کمی بسیار زیاد است، پرداختن به کل بنا از قالب معمول پایان‌نامه کارشناسی ارشد فراتر می‌رود. بر این اساس اصلی‌ترین قسمت بنا یعنی محراب عظیم آن که از نمونه‌های نادر هنر گچبری محراب در دنیا است و به لحاظ نقشمایه بسیار غنی است، برای مطالعه انتخاب شد.

با توجه به عنوان انتخاب شده، پژوهش در قالب مطالعات بین رشته ای قرار می گیرد. بر این اساس نیاز به مشاوره در زمینه های مختلفی همچون تاریخ هنر و معماری، معماری و تزئینات وابسته به آن، عکاسی و به طور خاص عکاسی معماری و تکنیک های آن، تکنیک های گچبری در تزئینات معماری، نقشمایه های هنرهای سنتی، خوشنویسی و کتیبه نگاری، طراحی نشانه در گرافیک و همچنین مباحث نظری زیباشناسی احساس می شد که با مطالعه در آنها زمینه تهیه پایان نامه فراهم گردید.

غیر از دشواری های رایج در تهیه مجوز از سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان اصفهان مبنی بر عکاسی از بنا، مسافت زیاد این مقبره از شهر از دیگر مشکلات عمده کار بود که موضوع اخیر، حمل و نقل ابزار و امکانات عکاسی در بنا را نیز دشوارتر می ساخت. این بنا به طور مداوم در معرض آسیب های طبیعی از جمله گردوخاک، فضولات پرندگان، آسیب های جانوران و حشرات مانند تارهای عنکبوت یا تخم حشرات قرار دارد؛ و برای بالا بردن کیفیت عکاسی به ناچار باید پاکسازی اولیه و سطحی بر روی این تزئینات انجام می گرفت که این کار با راهنمایی و نظارت کارشناسان رشته مرمت با زحمت زیادی صورت گرفت تا علاوه بر طرح ها، رنگ های موجود در تزئینات محراب نیز قابل رؤیت باشند.

پس از پاکسازی اولیه تزئینات محراب کار عکاسی از جزییات محراب با امکانات پیشرفته فلاش و دوربین و سایر لوازم جانبی آغاز گردید. به علت ارتفاع زیاد محراب تهیه عکس هایی با کیفیت بالا کاری بس دشوار بود زیرا در زمان کار بنا فاقد امکان اتی همچون داربست بوده که نصب آن نیز علاوه بر مجوز سازمان مربوط نیازمند بودجه هنگفتی بوده که در عمل امکان پذیر نبود. متأسفانه ساختار در ورودی ساختمان نیز به گونه ای است که ورود دستگاه های بالابر برقی به آن امکان پذیر نیست؛ بنابراین استفاده از تجهیزات غیر اس تاندارد مانند چهارپایه های بلند ناگزیر بود که این کار خطرات جانی را نیز در بر داشت. از آنجا که تهیه عکس هایی با کیفیت مطلوب، تجهیزات مناسب خود را طلب می کرد، بنابراین تهیه این امکانات نیز هزینه بسیاری را در بر گرفت. این امکانات شامل دوربین پیشرفته دیجیتال مجهز به لنزهای ماکرو قوی برای گرفتن عکس های با فاصله نزدیک، لنزهای تله برای تهیه عکس از قسمت های بالای محراب، همچنین فلاش های بزرگ آتلیه برای تهیه نور مناسب عکاسی با دقت بالا بود.

تدوین عکس‌ها با بهترین کیفیت و سپس تبدیل آنها به تصاویر خطی بر پایه اصول طراحی نقوش سنتی و خوشنویسی نیز علاوه بر زمان زیاد، هزینه‌های فراوانی را تحمیل کرد. همچنین در هر یک از بخش‌های نگاره‌ها و خط‌نگاره‌ها از کارشناسان و متخصصان طراحی نقوش سنتی و خوشنویسی استفاده شد تا کار به صورت علمی و به بهترین شکل ارائه گردد.

پس از طرح کلیات تحقیق، ادبیات موضوع در فصل اول تحت عنوان هنر و معماری ایران در دوره اسلامی، صورت می‌گیرد. آنگاه در فصل دوم به شرح بقعه پیربکران و اجزا آن به عنوان مورد مطالعاتی به تفکیک پرداخته می‌شود. فصل سوم خلاصه‌ای از طراحی نشانه در گرافیک را در بر می‌گیرد و در فصل چهارم با تجزیه و تحلیل نقشمایه‌های محراب و استخراج نقوش گرافیکی آن به اثبات فرضیه‌های طرح‌نامه پرداخته شده است. در پایان پس از تحلیل نتایج حاصل به نتیجه‌گیری پرداخته و پیشنهادهای ارائه گردیده است.

در نهایت اشاره به این نکته لازم است که این پژوهش به سرانجام نمی‌رسید مگر با راهنمایی، همکاری و پشتیبانی اساتید، همکاران، دوستان و اعضای خانواده ام که دلسوزانه در مراحل مختلف کار یاورم بودند. لازم است تا مراتب سپاس و تشکر خود را از تمامی این عزیزان ابراز نمایم. استاد گرانقدر جناب آقای دکتر محمدحسین حلیمی که این پژوهش مرهون سرپرستی و راهنمایی‌های ایشان است، جناب آقای عبدالرضا چاری که در زمینه استفاده از قابلیت‌های خط و خوشنویسی فارسی راهنمایم بودند، جناب آقای داریوش محمدخانی که در زمینه عکاسی از بنا از راهنمایی‌هایشان استفاده کردم، جناب آقای دکتر مراثی که در رعایت صحیح اصول و روش‌های تحقیق از رهنمودهای ایشان بهره‌مند شدم. همچنین از همکاران و دوستانم که در مراحل مختلف کار بیشترین همکاری ممکن را داشتند بی‌نهایت قدردانی می‌کنم و دیگر عزیزانی که در قسمت‌های مختلف این پژوهش از همکاری و راهنمایی‌های آنها استفاده کردم. امید که با گام برداشتن در مسیر صحیح بتوانم چکه‌ای از زحمات والدینم را جبران نمایم.

با سپاس فراوان از:

دکتر علی اصغر شیرازی (رئیس محترم دانشکده هنر دانشگاه شاهد)، استاد خشایار قاضی‌زاده (مدیر گروه ارتباط تصویری دانشگاه شاهد)، مهندس حسین پورنادری (عضو هیأت علمی دانشگاه هنر اصفهان)، دکتر احمد صالحی کاخکی (رییس دانشکده مرمت دانشگاه هنر اصفهان)، محمدرضا عموزاد (کارشناس ارشد گرافیک)، سید جعفر رجایی باغسرخ (کارشناس ارشد اقتصاد)، محمد ایرانپور مبارکه (کارشناس ارشد مرمت)، سمانه‌سادات خضرای (کارشناس ارشد صنایع دستی)، وحید ناجی زواره (کارشناس صنایع دستی)، پریسا رجایی (کاردانی معماری)، فویبا مجیدی (کارشناس ارشد مرمت)، میثم کساییان (کارشناس ارشد مرمت)، جمشید ملاپور (کارشناس ارشد گرافیک)، لیلا نیلفروشان (کارشناس ارشد مرمت)، مهران دهدار (کارشناس عکاسی)، هاشم خوش‌نظر (کارشناس ارشد الهیات)، دکتر علیرضا خواجه‌احمد عطاری (عضو هیأت علمی دانشگاه هنر اصفهان)، محمدتقی عمادی (کارشناس نقاشی)، محمود غازی (کارشناس ترجمه زبان انگلیسی)، دکتر بهروز محمودی بختیاری (رییس کتابخانه پردیس هنرهای زیبا دانشگاه تهران)، سیما علیزاده (کارشناس گرافیک)، الناز زادباقر (کارشناس گرافیک)، نرگس فقیهی (کارشناس گرافیک)، مینو مدیه (کارشناس گرافیک)، مینا توحیدی (کارشناس گرافیک)، فاطمه قنبری (کارشناس گرافیک)، فاطمه دشتی (کارشناس گرافیک)، سید عرفان رجایی، مهندس سید علیرضا رجایی، نادر مطلبی کاشانی (سردبیر مجله نامه به ارستان)، مهندس احمد ادیب (معاون هنرهای سنتی و صنایع دستی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان اصفهان)، علیرضا رهی (کارشناس امور فرهنگی سازمان میراث فرهنگی)، پژمان نکویی (مدیر عامل دفتر گرافیکی گرافیک مرکزی)، دکتر مسعود اعتدالی، صفورا سلجوقی (کارشناس ارشد مرمت اشیاء)، حامد پورتقی (کارشناس ارشد مرمت اشیاء)، هادی آذری (کارشناس ارشد عکاسی)، آزاده خالقی (کارشناس ارشد روانشناسی)، سارا عنصری (کارشناس ارشد گرافیک)، پرویز هولاکویی (کارشناس ارشد مرمت)، وهاب بدیعی، مهرزاد روشنایی، سید جلال رجایی، ندا رجایی، نسیم رجایی، سید رضا رجایی، غلامرضا مرادی (مسئول بقعه پیربکران).

مقدمه

در این بخش به طرح کلیات پایان‌نامه و ارائه خلاصه‌ای از فصول پرداخته می‌شود.

الف. تعریف مسأله و بیان سؤال‌های اصلی تحقیق

پژوهش حاضر سعی دارد تا با استفاده از نقوش تزیینات معماری اسلامی در دوره ایلخانی پیوند میان این نقوش را در راستای استفاده در گرافیک معاصر ایران نشان داده و توانایی و کاربرد این نقشمایه‌ها را در طراحی نشانه‌های مدرن مشخص کند. از آنجا که بررسی و جمع‌آوری تمامی نقوش تزیینات معماری دوره ایلخانی با توجه به تعدد بناها و تزییناتشان کار تحقیقاتی بزرگی را می‌طلبد، لذا این پژوهش از میان بناهای موجود، بنای «بقعه پیربکران» در نزدیکی اصفهان را که نمونه بسیار مناسبی از تزیینات معماری این دوران به شمار می‌آید و یکی از بهترین و بی‌نظیرترین نمونه محراب‌های گچی دنیا را داراست انتخاب کرده و مورد بررسی قرار خواهد داد. با این حال بررسی و تهیه تمامی نقوش این بنا نیز از حجم پایان‌نامه کارشناسی ارشد فراتر می‌رود؛ لذا این تحقیق تنها بر روی محراب بنا که خود دارای نقشمایه‌هایی با وسعت و غنای فراوان است متمرکز می‌شود. با این تفصیل، تحقیق در قالب تحقیقات کاربردی قرار می‌گیرد.

ب. سؤال‌های اصلی تحقیق

دستیابی به این اهداف، با پاسخ به پرسش‌های سه‌گانه تحقیق میسر می‌گردد که این پرسش‌ها عبارتند از:

- ۱- نقوش و گونه‌های مختلف تزیینات معماری محراب بقعه پیربکران کدامند و آیا قابلیت دسته‌بندی و تفکیک به گونه‌های متفاوت را دارند؟
- ۲- آیا گونه‌های مختلف نقوش تزیینات محراب بقعه پیربکران قابلیت برداشت، تحلیل و طراحی مجدد گرافیکی را دارد؟
- ۳- آیا نقوش نگاره‌ای و خط‌نگاره‌ای تزیینات محراب بقعه پیربکران در طراحی نشان گرافیکی معاصر مؤثر و مفید است؟

ج. پیشینه و ضرورت انجام تحقیق

هویت گرافیک هر کشور وابسته به تاریخ، فرهنگ و هنر آن کشور به خصوص هنرهای بصری‌اش است. به همین جهت ضروری است تا گرافیک معاصر ایران نیز با توجه به پشتوانه تصویری چند هزار ساله خود نسبت به این گنجینه ارزشمند توجه بیشتری داشته و به

طور جدی تری به مطالعه و پژوهش در زمینه نقشمایه‌ها و هنرهای بصری بپردازد. خوشبختانه در زمینه نقشمایه‌های ایرانی کتب مفیدی توسط استادان رشته های مختلف به چاپ رسیده است. از جمله آنها می‌توان به آثار محمود ماهرالنقش در زمینه تنوع و اصول طرح های گره و کاشیکاری در تزیینات معماری، ار د شیر مجرد تاکستانی در زمینه نقشمایه های فرش، گل و مرغ، تذهیب و نگارگری، محمدرضا ریاضی در زمینه نقوش تزیینات صنایع دستی، عبدالله قوچانی در زمینه معرفی بناهای تاریخی و کتیبه خوانی اشاره کرد. از دیگر اساتیدی که در این زمینه به فعالیت پرداخته و کتب یا مقالاتی را منتشر ساخته‌اند می‌توان به محمدحسین حلیمی، محمد خزایی و عبدالرضا چاری اشاره کرد. همچنین آثار دیگری در زمینه های مختلف تزیینات و کتیبه‌های معماری یا نقشمایه‌های باستانی مربوط به ظروف و تزیینات صنایع دستی از دیگر پژوهشگران داخلی و خارجی در قالب مقاله یا کتاب به چاپ رسیده است. به علاوه چندین پایان‌نامه نیز در این زمینه توسط دانشجویان دانشکده های هنر ارائه شده که هر کدام منابع مفیدی برای استفاده و راهنمایی دانشجویان، پژوهشگران و هنرمندان می‌باشد.

اما با دقت در بسیاری از کتب چاپ شده، چند ضعف عمده در آنها آشک ار می‌شود. ابتدا باید به این موضوع اشاره کرد که بسیاری از کتاب هایی که در سال های گذشته به چاپ رسیده‌اند، حاصل ترجمه آثار محققان و شرق شناسان غربی بوده است و کمتر اثری از کار مستقل پژوهشگران ایرانی در این زمینه می توان یافت. اما در مورد آثاری که تحت عنوان شناخت نقوش یا کتیبه‌خوانی توسط سازمان‌هایی مانند سازمان میراث فرهنگی به چاپ رسیده است، باید گفت که اغلب این کتاب ها فاقد کیفیت مناسب عکاسی و نورپردازی در تصاویر بوده و بیشتر آنها به صورت سیاه و سفید چاپ شده اند؛ همچنین از طراحی دقیق و تجزیه و تحلیل مناسبی نیز برخوردار نیستند زیرا بیشتر آنها با ابزارهای دستی ترسیم و بازآفرینی شده‌اند. به طور معمول در این کتاب‌ها تنها به ارائه قسمتی از بناهای مورد مطالعه پرداخته شده است. اکثر تصاویر نیز بدون در نظر گرفتن اصول و قواعد عکاسی معماری یعنی پرسپکتیو و نور مناسب تهیه شده‌اند. شاید بتوان گفت بیشتر این آثار در چهارچوب گزارش قرار داشته و عاری از دقت لازم علمی در طراحی مجدد نگاره ها یا خط نگاره‌ها در راستای استفاده در رشته‌های تجسمی می‌باشند و بر استانداردهای اولیه و مطلوبی که لازمه این نوع پژوهش است منطبق نیستند.

از آنجا که غنا و پیشرفت رشته های تجسمی و به خصوص رشته گرافیک به وجود چنین منابعی بستگی دارد، می‌توان گفت تهیه مجموعه‌هایی از نقشمایه‌های ایرانی متضمن ادامه

حیات این رشته‌ها می‌باشد. اما لازمه بهره‌گیری مفید از این منابع عظیم در محصولات گرافیکی مانند طراحی نشانه جمع‌آوری جامع، مطالعه دقیق و شناخت هر چه بهتر تمامی ابعاد و قابلیت‌های موجود در آنها می‌باشد. یکی از حوزه‌های مفید برای این نوع مطالعات شاخه تزئینات معماری است. مطالعاتی که تا کنون در زمینه نقشمایه‌های تزئینات معماری انجام شده به نسبت بناهایی که در کشور په ناور ایران وجود دارد بسیار اندک بوده است. نکته قابل توجه آنکه عمده مطالعات موجود بر روی نقوش تزئینات معماری مربوط به نقشمایه‌های باستانی ایران و یا دوره‌های متأخر مانند صفوی مربوط می‌شود و کمتر به دوره‌های تاریخی سده‌های میانه مانند دوره ایخانان توجه شده است. بر این اساس بقعه پیربکران به عنوان یکی از آثار شاخص این دوره تاریخی جهت مطالعه انتخاب گردید.

تحقیقات کتابخانه‌ای در رابطه با هنر و معماری در دوره ایخانان، تزئینات معماری و همچنین بنای بقعه پیربکران پس از بررسی کتب، نشریات و پایان‌نامه‌های دانشجویی نتایج زیر را در رابطه با پیشینه موضوع تحقیق حاضر بدست می‌دهد.

مطالعات انجام شده پیرامون این بنای تاریخی و تزئینات بسیار ارزشمند آن در سال‌های پیش از انقلاب، بیشتر بررسی‌های کلی پیرامون معماری بنا به لحاظ سبک‌شناسی بوده و در خصوص تزئینات بنا نیز بیشتر به تکنیک‌های مورد استفاده در تزئینات اشاره شده و متن آیات و روایات و اسماء متبرکه موجود در کتیبه‌ها را مشخص کرده است. از مورخین، باستان‌شناسان و کارشناسان هنر که در این زمینه به مطالعه پرداخته‌اند می‌توان به مطالعات «پروفسور پوپ» در کتاب «معماری ایران»، «آندره گدار» در کتاب «آثار ایران»، «لطف‌الله هنرفر» در کتاب «گنجینه‌های هنر ایران»، «نصرت‌الله مشکوتی» در کتاب «بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران»، «دونالد ویلبر» در «معماری در دوره ایخانان» و «کرامت‌الله افسر» و دیگر افراد اشاره کرد. پاره‌ای دیگر از تحقیقات انجام شده در این بنا که بیشتر در سال‌های پس از انقلاب اسلامی و با حمایت سازمان میراث فرهنگی صورت گرفته است در راستای اهداف مرمتی و توسط کارشناسان مرمت این سازمان و یا با حمایت اساتید دانشگاه هنر اصفهان و به منظور انجام بهتر مرمت و بازسازی بنا و جلوگیری از تخریب بیشتر آن انجام شده است؛ از جمله گزارش مرمتی که در نیمه دوم سال ۱۳۵۸ توسط آقایان «حسینی»، «فقیه»، «دهقان» و... صورت گرفته و گزارش‌هایی از فعالیت‌های مرمتی کارشناسان میراث فرهنگی در سال ۱۳۷۲ انجام گرفته که با عنوان «گزارش اجمالی فعالیت‌های حفاظتی مرمتی در سه ماهه سوم سال ۱۳۷۲» در آرشیو کتابخانه سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان اصفهان موجود است.

در مقاله‌ای دیگر با عنوان «پیربکران و اشترجان» نوشته «دکتر لطف‌الله هنرفر» که در مجله هنر و مردم، سال دوازدهم شماره ۱۳۸، فروردین ماه ۱۳۵۳ منتشر شده نیز به تزیینات معماری این بنا پرداخته شده است، اما این مقاله نیز تنها به بررسی اجمالی تزیینات بنا پرداخته و بعلاوه هیچ ترسیم و تحلیلی از نقوش محراب یا دیگر تزیینات بنا ارائه نداده و به نمایش چند عکس محدود اکتفا کرده است.

اما در سالهای اخیر توجه بعضی از اساتید و دانشجویان به این بنا منجر به ارائه چند پایان‌نامه دانشجویی در دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد و یا ارائه مقالاتی در این زمینه شده است که معمولاً این مقاله‌ها در مجلات دانشگاهی به چاپ رسیده است. از آن جمله میتوان به پژوهش خانم «نصرت‌الملوک مصباح اردکانی» دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر دانشگاه الزهرا با راهنمایی «دکتر ابوالقاسم دادور» استادیار دانشکده هنر دانشگاه الزهرا با عنوان «بررسی نقوش و شیوه تزیین توپی گچی ته‌آجری در بناهای دوره سلجوقی و ایلخانی» اشاره کرد که مقاله اخذ شده از این پژوهش در «نشریه هنرهای زیبا»، شماره ۲۶، تابستان ۱۳۸۵ به چاپ رسیده است. در این تحقیق تنها به بررسی نقوش شبه آجرکاری این بنا و تزیینات موسوم به توپی ته‌آجری پرداخته شده که به اشتباه تزیینات گچی این بنا از نوع توپی ته‌آجری قلمداد شده است. متأسفانه همان تعداد تصاویر ارائه شده در مقاله چه در زمینه عکاسی، چه تجزیه و تحلیل تصاویر به صورت حرفه‌ای انجام نشده است و از کیفیت مطلوب برخوردار نیست. پژوهش دیگری که در سالهای اخیر در این زمینه انجام شده است توسط آقای «علیرضا شیخی» دانشجوی کارشناسی ارشد صنایع دستی دانشگاه هنر تهران و به راه‌نمایی «دکتر محمدتقی آشوری» عضو هیأت علمی دانشگاه هنر بوده که با عنوان «زیبایی‌شناسی آثار گچبری محراب پیربکران» ارائه شده و مقاله استخراج شده از آن در «فصلنامه تحلیلی-پژوهشی نگر» شماره ۴، پاییز ۱۳۸۶، به چاپ رسیده است. در این بررسی نیز بر اساس آنچه محقق ذکر کرده است تنها عناصر و فضای کلی محراب مورد تحلیل قرار گرفته است و بیشترین حجم کار را بررسی زیبایی‌شناسی ساختار کلی محراب به لحاظ تناسبات اجزا تشکیل می‌دهد و هیچگونه آنالیز تصویری و تجزیه و تحلیل بصری که جنبه‌ی کاربردی برای هنرهای بصری داشته باشد بر روی نقوش شمایه‌های نگاره‌ای، خط‌نگاره‌ها و کتیبه‌های موجود در محراب صورت نگرفته است.

باید تأکید کرد اگرچه بعضی از این پایان‌نامه‌ها یا مقالات تأکید خود را بر روی نقوش یا زیبایی‌شناسی تزیینات بنا گذاشته‌اند اما متأسفانه هیچکدام از آنها به طور دقیق نسبت به تهیه

یک مربع تصویری مفید و جامع از نقوش این بنا یا نقشمایه های محراب به صورت تفکیک شده با کیفیت مطلوب در عکس و طرح اقدام نموده اند تا با ارائه آن، منبع الهام مناسبی برای رشته‌های تجسمی از جمله رشته های ارتباط تصویری، تصویرسازی، صنایع دستی، هنرهای سنتی و نگارگری به دست آید. با توجه به روند رو به فرسایش این بنا تهیه چنین منبعی برای جامعه هنرهای تجسمی کشور به نظر مفید و لازم می‌آید. بنابراین در این تحقیق تلاش می‌شود تا در کنار بررسی نقوش محراب غنی این بنا و تجزیه و تحلیل بصری آنها، به تهیه آرشیوی از سایر نقوش تزئینی برآبه عنوان منبع الهام پروژه عملی اقدام شود.

د. فرضیه‌ها

برای پاسخ به پرسش های ویژه تحقیق، فرضیه های تحقیق در قالب سه فرضیه زیر مطرح می‌گردد:

۱. نقوش و تزئینات محراب بقعه پیربکران قابلیت تفکیک و دسته بندی به گونه های مختلف را دارند و شامل گونه‌های نگاره و خط نگاره هستند.
۲. گونه‌های مختلف نقوش تزئینات معماری محراب بقعه پیربکران قابلیت برداشت، آنالیز و طراحی مجدد گرافیکی را دارد.
۳. تزئینات محراب بقعه پیربکران شامل نقوش نگاره و خط‌نگاره می‌تواند در راستای استفاده در گرافیک معاصر در زمینه طراحی نشان مورد استفاده مؤثر و مفید قرار گیرد.

ه. هدف‌ها و کاربردها

با توجه به فرضیات و پرسش های مطرح شده، اهداف و کاربردهای تحقیق به صورت زیر قابل بازتعریف و طبقه‌بندی خواهد بود:

- هدف اصلی این پژوهش مطالعه و شناخت تزئینات معماری و نقوش گرافیکی در محراب بقعه پیربکران و استفاده از نقوش این بنا در راستای طراحی گرافیک معاصر است.
 - هدف فرعی پژوهش نیز مطالعه و شناخت بخشی از هنر اسلامی - ایرانی است.
 - کاربردها: این تحقیق زمینه‌ساز فهم درست هنر اسلامی و منبعی مفید برای مراجعه هنرمندان هنرهای تجسمی و علاقه مندان هنر اسلامی ایران است و مورد استفاده طراحان گرافیک در ساخت یا تولید نشان خواهد بود.
- از نوآوری‌های طرح، آشنایی بهتر و شناخت صحیح هنر اسلامی ایران است که جنبه کاربردی آن طراحی نشان با استفاده از نقشمایه های نگاره و خط‌نگاره تزئینات معماری ایران در دوره اسلامی است.